

BALKANLAR'DA PROTESTAN MİSYONERLİĞİ (AMERİKAN BOARD ÖRNEĞİ)

Protestant Missionary in The Balkans (Example of American Board)

Mücahit YAZ

Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne/TÜRKİYE

mucahiyyaz@outlook.com

ORCID No: 0000-0003-1207-4747

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1233519

Sayfa: 19-34

Makale Gönderim Tarihi

12/01/2023

Makale Kabul Tarihi

06/03/2023

Öz

Protestanlık üç büyük Hıristiyan mezhebinden biridir. Katolik doktrinleri reddeden esaslar üzerine kurulmuş olan bu mezhep, dünyayı protestanlaştırabilmek adına tarih boyunca misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Hedef misyonlarından biri de Balkan coğrafyasıdır. Balkanlar'da Protestan misyonerliğini konu aldığımız bu çalışmamızda, çeşitli kisveler altında çalışmalar yürüten Protestan misyonerlerin yaptığı faaliyetleri, Balkanlar'daki Protestan misyoner teşkilatlarını özellikle Amerikan Board teşkilatını, ülkeler bazındaki yayılım çabalarını, çalışma sistemlerini örneklerle incelemeye gayret ettik. Genel çerçevede Balkanlar'da protestan misyonerliğinin hayatın her alanını planlandığını söylemek mümkündür. Çalışmamızda Balkanlar'da Protestan misyonerliğini teknolojinin gelişmesiyle revize edilen misyonerlik faaliyetlerini de hesaba katarak geniş bir çerçevede ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Protestanlık, Misyonerlik, Hıristiyanlık, Amerikan Board.

Abstract

Protestantism is one of the three major Christian denominations. This sect, which was founded on the principles that reject Catholic doctrines, has been engaged in missionary activities throughout history in order to protestantize the world. One of its target missions is the Balkan geography. In this study, which we focus on the Protestant missionary in the Balkans, we tried to examine the activities of the Protestant missionaries working under various disguises, the Protestant missionary organizations in the Balkans, especially the American Board organization, their efforts to expand on the basis of countries, and their working systems with examples. In general, it is possible to say that the Protestant missionary in the Balkans planned every aspect of life. In our study, we discussed the Protestant missionary in the Balkans in a broad framework, taking into account the missionary activities revised with the development of technology.

Keywords: Balkans, Protestantism, Missionary, Christianity, American Board.

Giriş

Günümüzde Hıristiyanlık 2 milyar civarındaki mensubuyla dünyanın en büyük dini olma özelliğine sahiptir. Bu din çatısı, Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerini teşekkül eden üç büyük mezheple daha küçük çaptaki birçok mezhep veya tarikattan meydana gelen çeşitli cemaatleri de kapsamaktadır.¹ Hıristiyanlığın tarihine ve yayılışına baktığımızda üç büyük mezhep olarak saymış olduğumuz mezheplerin her birinin ayrı ayrı misyonerlik faaliyetleri içerisinde olduğunu görmekteyiz.²

Çalışmamızın kapsamı gereği üç büyük mezhepten biri olan Protestanlığa öz bir şekilde değinmekte fayda vardır. Protestanlık, XVI. yüzyıl reform hareketine dayanan ve farklı kiliselerden oluşan Hıristiyanlık anlayışıdır.³ Bu anlayış, Papa'nın otoritesi ve yanılmazlık ilkesini reddeder. Kilisenin de tenkit edilebileceğini savunur. Hıristiyanlığı bilen herkes otorite kabul edilir ve Kutsal

¹ Kürşat Demirci, "Giriş" ("Hıristiyanlık" md. İçinde), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*(İstanbul: TDV Yayınları,1998), 17/328.

² Misyonerlik faaliyetleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaları literatür taraması ile biraraya getiren çalışmalar mevcuttur. Bkz. Süleyman Turan, "Türkiye'de Misyonerlik Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2009), 575-627.

³ Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/351.

Kitap'ı yorumlayabilir. Protestanlar sakramentlerden sadece Vaftiz⁴ ve Evharistiyayı⁵ kabul ederler. Kiliselerinde resim ve heykeller bulunmaz.⁶

Genel hatlarıyla giriş mahiyetindeki bu bilgileri çalışmamızın kapsamı gereği Balkan coğrafyası nezdinde inceleyeceğiz. Bu açıdan ilk olarak "Balkanlar'da Dini Hayat" başlığı altında genel çerçeve sunarak başlayacak, daha sonra "Balkanlar'da Protestan Misyonerliği" başlığı altında asıl konumuzu ayrıntılandırarak konumuzun sıhhati için Balkanlar'ı yakından incelemekte fayda vardır.

1. Balkanlar'da Dini Hayat

Balkanlar, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan devletlerinin içinde yer aldığı Avrupa kıtasının güneydoğusundaki yarımada'dır. Genel çerçevenin dışında Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kuzey Makedonya, Slovenya, Sırbistan, Kosova, Karadağ ve Türkiye'yi de Balkan ülkesi olarak addetmek mümkündür.⁷ Birçok devletin bir araya geldiği bu coğrafyada dilden dine kadar her unsurda çeşitlilik hâkimdir.

Balkanlar'daki en kabalık dinî grubu Hıristiyan Ortodokslar oluşturmaktadır. Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar, Romenler, Makedonyalılar ve Karadağlılar Ortodoks kilisesine bağlı olup sayıları takribî 55 milyondur. Balkanlar'daki ikinci büyük dinî grubunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu grubun nüfusu yaklaşık 9 milyon civarındadır. Türkiye'nin Trakya kesiminde yaşayanlarla birlikte bu sayı 15 milyonu geçmektedir. Üçüncü din grubunu Hıristiyan Katolikler oluşturmaktadır. Önemli kısmı Macar olan Katolikler, Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Voyvodina ve Erdel'de yaşamakta olup sayıları 4-5 milyon civarındadır.⁸ Bu veriler ışığında ülkeler bazında nüfusa oranla dinî yapıyı net bir şekilde görebilmek için 2018 yılında yapılmış olan "Balkanların Geleceği İçin Strateji Çalıştayı" çalışmasındaki bilgilerde⁹ bu çalışma içinde hazırlanmış olan aşağıdaki tablo Balkanlardaki dini yapıyı özetlemektedir:

⁴ Hıristiyanlıkta vaftiz, bir çeşit dine giriş ya da inisiyasyon törenidir. İnanca göre İsa Mesih insanları asli günahtan kurtarmak için kendini feda etmiş, çarmıhta ölmüş ve sonra yeniden dirilmiştir. Vaftiz sakramenti bu eylemlerin sembolik ifadesidir. Bkz. Şinasi Gündüz, "Hıristiyanlık", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020),145,146.

⁵ Bütün Hıristiyan kiliseleri açısından iki temel sakramentten biri olarak kabul edilen evharistiya, ekmek-şarap ayini olarak bilinir. Evharist töreni Hıristiyan geleneğinde İsa Mesih'le bir olmayı ifade etmektedir. Ekmek Mesih'in bedenini, içki ise kanını temsil etmektedir. Bkz. Gündüz, , *Dünya Dinleri*, 146, 147.

⁶ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 445, 446.

⁷ Rumelili Yönetici Sanayici ve İş Adamları Derneği (RUMELİSİAD), "Balkan Ülkeleri ve Rumeli" (Erişim 14 Aralık 2020)

⁸ Kemal H. Karpat, "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)* (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 5/25,27.

⁹ Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), "Balkanların Geleceği İçin Strateji Çalıştayı" (Erişim 14 Aralık 2020).

Ülkeler	Nüfus	Dini Yapı	Ülkeler	Nüfus	Dini Yapı
Arnavutluk	2.880.000	Müslüman %70, Ortodoks %20, Katolik %10	Makedonya Cumhuriyeti	2.081.000	Ortodoks %61,5, Müslüman %37, Diğer %1,5
Bosna-Hersek	3.517.000	Müslüman %50,7, Ortodoks %30,8, Katolik %15,2, Bilinmeyen %4,4	Romanya	19.640.000	Ortodoks %86,8, Protestan %7,5, Katolik %4,7 Müslüman %0,2, Diğer %0,8
Bulgaristan	7.060.000	Ortodoks %82,6, Müslüman %12,2, Katolik %1,2, Bilinmeyen %4	Sırbistan	7.030.000	Ortodoks %85, Katolik %5,5, Müslüman %3,2, Protestan %1,1, Diğer %5,2
Hırvatistan	4.150.000	Roman Katolik %87,8, Ortodoks %4,4, Müslüman %1,3 Protestan %0,3, Diğer %6,2	Slovenya	2.070.000	Roman Katolik %57,8, Protestan %0,1, Ortodoks %2,3, Müslüman %2,4, Diğer/Bilinmeyen %37,4
Karadağ	620.000	Ortodoks %74,2, Müslüman %17,7, Katolik %3,5, Diğer %4,6	Yunanistan	10.770.000	Ortodoks %95, Müslüman %3,8, Diğer/Bilinmeyen %1,2
Kosova	1.870.000	Müslüman %96, Katolik %2,2, Ortodoks %1,5			

Dinî yapıyı özetleyen bu tablodan hareketle Balkanlar'daki dini hayatın çeşitliliği mevcuttur. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Balkanlar'da Protestanların nüfusuna yönelik bu tablo bize ipucu sağlamaktadır. Ortaya konulan verilerin ışığında Balkanlar'da Protestanlığın yaygın olmadığı izlenimi vermiştir. Aslında bu sonuç ileride detaylandıracağımız üzere Balkanlar'daki Protestan misyonerliğinin de en önemli sebebi olacaktır.

Protestanlık, XVI. yüzyılın başlarında Kuzey Avrupa'da Ortaçağ Roma Katolik doktrinlerine ve uygulamalarına bir tepki olarak başlayan Hıristiyan dinî hareketidir.¹⁰ XVI. yüzyılda Martin Luther¹¹ öncülüğündeki reform hareketiyle başlayıp Ulrich Zwingli¹² ve John Calvin¹³ gibi Hıristiyan ilâhiyatçılarca geliştirilen Protestanlık, Hıristiyanlığın teolojik ve ahlâki bir yorumunu ve buna paralel olarak ortaya çıkan kiliseler ve cemaatler topluluğunu ifade eder. Tarih sahnesinde çeşitli ayrışmalar yaşayan Protestanlık, genel itibarıyla şu ana esasları içermektedir:¹⁴

- Otoriter düzene ve hiyerarşik kilise yapısına başkaldırı,
- Kutsal ruh ile gelenek, resmî öğreti ile Roma Katolik kilisesi otoritesi arasındaki bağın reddi,
- Yaşayan ve tarihe aktif müdahalede bulunan Tanrı fikrine dayalı (teist) iman anlayışı,
- Putperestliği ve ikonaları reddeden (ikonoklast) radikal monoteizm fikri, âdil ve merhamet sahibi olan Tanrı'nın sadece "ilâhî söz" vasıtasıyla konuştuğu ve iradesini yerine getirdiği inancı,
- İsa merkezli iman anlayışı ,
- Kitâb-ı Mukaddes'in (Eski ve Yeni Ahid) imanî hakikatin tek kaynağı olarak kabulü,
- Kilisenin imanlılarca oluşturulmuş bir topluluk olarak görülmesi,
- Bütün totaliter güç oluşumlarına yönelik eleştirel tavır,
- Yerel cemaatlerin daha da bağımsız kılınmasını öngören eğilim,

¹⁰ W. Owen Chadwick, "Protestantism", *Encyclopedia Britannica* (Erişim 14 Aralık 2020).

¹¹ Martin Luther (1483-1546), Protestan mezhebinin kurucusu Alman teologdur. 1522'de Wittenberg'de verdiği vaazlarla Reform hareketinin temellerini atmıştır. Bkz. Adnan Aslan, "LUTHER, Martin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(TDVİA)* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/237.

¹² Ulrich Zwingli (1484-1531), reformasyonu İncil incelemesine dayandıran İsviçreli papaz ve ilahiyatçıdır. Luther'in açmış olduğu yolda Protestanlığı geliştirmeye çalışmıştır. Bkz. Muséeprotellant, "Ulrich Zwingli", (Erişim 14 Aralık 2020).

¹³ John Calvin, 1535'te Protestanlığı kabul ederek reformist düşüncüyü Cenevre'de yaymaya çalışan meşhur reformist simalardan biridir. Yaptığı çalışmalarla Protestanlığa hizmet etmiştir. Bkz. Jacques Waardenburg, "Reform", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/531.

¹⁴ Jacques Waardenburg, "Protestanlık", 34/352.

- Bireysel vicdanın ve bireysel özgürlüğün yüceltilmesi.

Bu ana esaslar çerçevesinde dünyada yayılımını sürdüren Protestanlık, Amerika Birleşik Devletleri, Jamaika, Grönland, İzlanda, Norveç, İsveç, Finlandiya, Estonya, Letonya, İngiltere gibi ülkelerde yoğunlukta iken dünya genelinde misyonerlik faaliyetleri ile hâlen yayılımını sürdürmektedir.¹⁵ Protestanlığın hedef yayılım alanlarından biri de Balkan coğrafyasıdır.

2. Misyonerlik Kavramı ve Temelleri

Misyon (mission) kelimesi Latince mittere (göndermek) fiilinden gelir. Amaçlı ve şuurlu bir din-yayıncılık ve temelde dünyanın Hristiyanlaştırılması hareketine misyonerlik denilmektedir.¹⁶ Misyonerlik faaliyetleri temellerini Kitab-ı Mukaddes'teki şu cümleden alır: "...gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin."¹⁷ Bu pasaj gereği Hristiyanlıkta silahlı olarak Haçlı seferleri yapılmış olsa da asıl misyonerlik faaliyetlerinin kendi deyimlerince "Silahsız Haçlı Seferi" olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

Misyonerlik faaliyetleri çoğu zaman dinî amaçlarla yürütülmek kisvesi altında hayatın her alanına yayılan faaliyetler olmuştur. Öyle ki misyonerlik faaliyetleri gereği ister Katolik ister Protestan ya da başka bir mezhebe mensup olsun, tüm misyonerler gittikleri bölgelerin zayıf yönlerini bularak oralara yatırım yapmışlar, halkın güvenini kazanarak onlardan görünmeye çalışmışlardır. Hastahaneler, okullar açmaları, basım-yayım faaliyetlerine öncelik vermeleri de bu amaca hizmet etmek içindir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda misyonerlik faaliyetlerinin boyutu ve amaçları ayrı bir çalışma konusunu gerektirecek büyüklüğe haizdir. Bu yüzden misyonerlik ile ilgili vermiş olduğumuz bilgilerle yetinecek, asıl konumuz olan Protestan misyonerliğini inceleyeceğiz.

Protestan misyonerlerinin genel davranışlarını serdetmesi bakımından Ahmed Hamdi Akseki'nin İzmir Ödemiş'teki Birgi nahiyesinin Boz Dağı yaylasına yaptığı ziyaret esnasında bir Protestan misyoneri ile yaptığı münazara dikkat çekicidir.¹⁹ Bu bilgilerin neticesinde Protestan misyonerlerinin tipik özelliklerini görmekteyiz. Belgeyi incelediğimizde dinler arası diyalog vurgusu, tedricî yolla fikirlerini kabul ettirme çabası, Tevrat, İncil ve Kur'an'a yönelik detaylı bilgilere sahip olması, âdeta takiyye yaparak halkın içinde Müslümanmış gibi dolaşması ve zorda kaldığında yersiz aklî çıkarımlarla kafa karıştırmaya çalışması gibi özellikler nerede olursa olsun, Protestan misyonerlerinin genel özellikleri olarak sayılabilir.²⁰ Bu çerçevede Protestan misyonerleri yukarıda beyan ettiğimiz esasları yaymak için çeşitli misyonlar belirlemişlerdir. Bu misyon alanlarından biri de Balkanlar'dır.²¹

2.1. Protestan Misyonerliği

¹⁵ Kürşat Demirci, "Giriş" ("Hristiyanlık" md. İçinde), 17/339.

¹⁶ Tahsin Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", *Türkler XIV*(2002),189.

¹⁷ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, (Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, Haziran 2016), Matta 28:19.

¹⁸ Diyanet TV, "Tarihin Satır Arası - 9.Bölüm | Misyonerlik", *YouTube* (17 Nisan 2017), 00:33:20-00:34:32.

¹⁹ Türkçeye çevrilmiş haline ulaşmak için bkz. Ahmet Hamdi Akseki, "Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile Musahabe", çev. Fuat Aydın, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(2003).

²⁰ Osmanlıca aslına ulaşmak için bkz. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, *Makalat Sebilürreşad - Osmanlıca Kısmı (Makale Taraması)*[SR_01503, SR_01509, SR_01521, SR_01531].

²¹ Ömer Turan, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002), IX/1563.

Balkanlar, İngilizlerle beraber, Amerikan Protestan misyonerlerinin Yakın Doğu ve Avrupa politikalarında kıymetli bir alan olarak 19. yüzyılın başlarında değer kazanmıştır.²² Protestan misyoner örgütlerin dünyayı kendi aralarında paylaşmalarında, Osmanlı Devleti Amerikalı misyoner örgütlerinin çalışma alanı haline gelmiştir.²³ Özellikle Protestan misyonerler Protestanlığı yayabilmek için çeşitli örgütler vasıtasıyla Balkanlar'daki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren protestan misyoner örgütlerin detaylı listesi tablo şeklinde ekte sunulmuştur (Bkz. EK-1)].²⁴ Bu örgütlerden Balkan coğrafyasıyla ilgilenenleri şöyle sıralamak mümkündür: Kilise Misyoner Topluluğu (Church Missionary Society), Yunanistan'da Rumlar üzerinde; Amerikan Piskoposluk Misyoner Topluluğu (American Episcopal Missionary Society), yine Yunanistan'da, bilhassa Girit ve Atina'da Rumlar üzerinde; Amerikan Baptist Misyoner Topluluğu(American Baptist Missionary Society) ise yine Yunanistan ve Arnavutluk'ta misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu topluluklar içinde Balkanlar'da ve Anadolu'da sistemli bir şekilde misyonerlik faaliyetleri yürüterek daha fazla etkili olmuş olan ayrı bir örgüt vardır ki bu örgüt kısa adıyla American Board misyonerlik teşkilatıdır. Balkanlar nezdinde misyonerliği inceleyeceğimiz için bu örgütün incelenmesi elzemdir. Çünkü eldeki veriler Balkanlar üzerinde Protestan misyonerliğinin temellerini bu örgüt çalışmalarına dayandırmaktadır.²⁵

3. American Board of Commissioners for Foreign Missions(ABCFM)

Genellikle Amerikan Board olarak bilinen orijinal adıyla American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) örgütü Balkanlar'daki hatta Osmanlı coğrafyasındaki Protestan misyonerliğinin temellerini teşkil eden örgütlerden biridir. Amerikan Board, 1810 yılında, Boston'da kurulmuştur.²⁶ Kuruluş tarihi 1810 olarak zikredilse de kurulmasına zemin hazırlayan olayların Fransız ihtilaline kadar gittiğini söylemek mümkündür. Zira ABD'nin 1803'te Fransa'dan Louisiana eyaletini satın almasıyla topraklarını ikiye katlaması sosyal düzende de kargaşaya yol açmış ve Fransız ihtilalinden sonraki dönemde de deist, ateist fikirlerin yoğunlukta olması din karşıtlığını arttırmıştır. Böyle bir ortamda tüm bu hareketlere tepki olarak "Dinin İkinci İhyası"²⁷ ismiyle dine olan ilgi patlaması yaşanmıştır. Bu patlama ABD'de kilise sayısını, hayırseverlerin bağışlarını buna paralel olarak da misyonerlik faaliyetlerini arttırmıştır. Tam bu esnada Andover İlahiyat mezunları

²² Halil Özeçoğlu, "20. Yüzyılı Karşılarken Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okulların Denetimi Sorunu ve Protestan Okulları Örneği", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, 2020, s. 16.

²³ Fatma Acun, "Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11/22 (Güz 2015), 419.

²⁴ Ömer Turan, "Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Protestan Misyonerlik Kuruluşları ve Arşivleri", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu*, ed. Nuran Koltuk (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 209,210.

²⁵ Amerikan Board misyonerlik örgütüne ait olan raporlardan haritalara kadar çeşitli arşiv verileri internette yayımlanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. SALT Araştırma, "American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM)" (21 Aralık 2020).

²⁶ İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körleri Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 7/14 (Güz 2011), 68.

²⁷ "Dinin Birinci İhyası" ise İngilizlere karşı isyan sırasında olmuştur. Bu ihya hareketleri kiliselerin, hayırseverlerin ve doğal olarak misyonerlik faaliyetlerinin artış gösterdiği dönemlerdir.Bkz. Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV) TV, Osmanlı'da Misyonerlik Faaliyetleri [1. Oturum] | Mehmet Ali Doğan, <https://youtu.be/xTR3xmQPUJY> (20 Kasım 2020), 00:14:12-00:19:10.

olan Kongregasyonistler²⁸, Presbiteryenler²⁹ ve Hollanda Reform Kilise'sinin³⁰ katkıları ile Amerikan Board olarak bilinen Protestan Misyoner örgütü kurulmuştur.³¹

Anadolu'ya ilk gelen Protestan misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons adında iki Amerikalıydı. Bu iki misyonerin 15 Ocak 1820'de İzmir'e gelmesi, onları daha sonra başlayacak olan misyoner akınının öncüleri yapmıştır.³²

Amerikan Board'un, Edirne'nin batısından başlayarak bugünkü Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'u içine alan Avrupa Türkiye'si Misyonu'nda Balkanlar'ı hedef almıştır.[Amerikan Board'un 1914 Balkan Misyonu haritası ekte sunulmuştur. Bu haritada merkez istasyonları ve yardımcı istasyonları görmek mümkündür (Bkz. EK-2).]³³ İlk teşkilatlanmalar 1857 yılında Cyrus Hamlin'in³⁴ bölgeyi ziyaret etmesi ile başlar. Bölgenin kozmopolit olması Protestan misyoner örgütler tarafından paylaşılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Tuna nehrinin kuzeyinde Methodistlere ait örgüt (Methodist Episcopal), güneyinde Amerikan Board faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Methodistler ilk misyonerlerini Varna ve Şumnu'ya göndererek çalışmalarını başlatmışlardır. Amerikan Board misyonerleri ise Edirne, Filibe, Sofya, Eski Zağra, Samokov, Manastır, Selanik gibi kilit şehirleri merkez istasyonlar olarak belirleyip faaliyetlerini buradan yürütmüştür.³⁵

Misyonerler sadece dini amaçlara hizmet etmekle kalmamışlar, hayatın her alanına yayılmayı hedeflemişlerdir. Bu hedefle American Board'ın faaliyetlerini eğitimden sağlığa her alanda görmek

²⁸ Kongregasyonizm, kilisenin düzen, disiplin ve idaresinde sadece Kutsal Kitap'ı şaşmaz, yanılmaz rehber olarak tanıyan; XVI.yüzyılın sonu ile XVII.yüzyılın başında, Robert Browne öncülüğünde, İngiltere'deki Protestan Hıristiyan kiliseler arasında gelişen ve her cemaati kendisi ile ilgili kararlarda en yüksek organ sayan bir kilise yönetim sistemidir. Kongregasyonizm Amerika'da gelişip büyümüş ve sınırları Amerika dışına taşmıştır. Bkz. Hüseyin Erdem, "Hıristiyanlıkta Kongregasyonist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri" (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 136,137.

²⁹ Presbiteryen Kilisesi, kökeni 16.yüzyıl reform hareketlerine dayanan muhafazakâr Protestan kiliselerden biridir. Kalvinci öğretinin Knox ve Melville öncülüğünde İskoçya'ya uyarlanmış şeklidir. Presbiteryenler 17.Asrın sonlarına doğru göç etmeye başladıkları Kuzey Amerika koloni yerleşim merkezlerinde gelişme göstermişlerdir. Bkz. Mustafa Bıyık, "Presbiteryenler ve Metodistler", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016),182-184.

³⁰ Fransa, Macaristan, Polonya, Hollanda ve İskoçya gibi ülkelerdeki reforme edilmiş kiliselerle Presbiteryen kiliseleri Calvin'in fikirleri doğrultusunda kurulmuştur. Hollanda Reform Kilisesi de bunlardan biridir. Bkz. Waardenburg, "Reform",34/531.

³¹ Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV) TV, Osmanlı'da Misyonerlik Faaliyetleri [2. Oturum] | Mehmet Ali Doğan, https://youtu.be/BFSr5R-2_7w (27 Kasım 2020), 00:01:53-00:06:32.

³² Numan Malkoç, "İstanbul'daki Protestan Kiliseleri ve Faaliyetleri", *Dinler Tarihi Araştırmaları – III 2000. Yılında Hıristiyanlık Dünyü, Bugünü ve Geleceği* Sempozyumu, (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002), 487.

³³ Digital Library for International Research(DLIR), "American Board Personnel Card and Photo Collection Elias Riggs". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org/archive/orcexhibit/items/show/collection/12/id/17409> .

³⁴ Cyrus Hamlin, 1837 yılında ABCFM tarafından İstanbul'a misyoner ve eğitimci olarak atanmış olan Balkan coğrafyasında da faaliyetlerde bulunmuş bir kişiliktir. Özellikle Robert Kolej'ini kurması yeni tip misyonerlik faaliyetleri başlatmıştır. Buna göre açıktan göstere göstere misyonerlik yapmak yerine eğitim kisvesi altında misyonerlik faaliyetlerini yürütmek misyonerlik faaliyetlerinin devamını sağlayacaktır. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis", *Kebikeç Dergisi* 36(2013), 89.

³⁵ İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 196-198.

mümkündür. Özellikle basım yayın faaliyetlerinde Malta Matbaası öne çıkmaktadır.³⁶ Burada basılan eserler, özellikle de Balkan coğrafyasındaki devletlerin yerel dillerinde yayımlanmış İnciller, çeşitli yollarla Protestan misyonerlerinin Balkan coğrafyasında kullandığı en önemli kozlar olmuşlardır.

Amaçlarına tam olarak ulaşıp ulaşmadıkları tartışma konusu olsa da sistemli yapıları hemen dikkat çekmektedir. Öyle ki American Board'ın gönderdiği görevliler için, misyonerler hakkında her türlü bilgiyi içeren yaka kartı mesabesinde kimlik çıkardığını görürüz. Nitekim Balkan coğrafyasında misyonerlik yapmış olan Elias Riggs³⁷ ve Jonas King³⁸'i burada örnek vermek yerinde olacaktır. [Jonas King ve Elias Riggs'in misyoner kimlik kartları ekte sunulmuştur. Bu kartlardaki bilgiler sadece bu iki şahıs üzerinden bile misyonerlerin Balkanlar'daki faaliyetlerini ilmek ilmek işlediklerinin bir göstergesidir(Bkz. EK-3, EK-4).]³⁹ İkisinin de ortak noktası bilhassa Yunanistan üzerinde faaliyette göstermiş olmalarıdır.

Genel çerçevede Balkanlar üzerinde pek çok misyoner gelip geçmiş ve bu misyonerlerin Balkan toplumlarındaki yayılım hedefleri sadece dinî alanı kapsamakla kalmamış, hedeflerinden biri de toplumlara işlevsel ayırıştırma ve ulusal kimlik kazandırmak olmuştur.⁴⁰ Bu yüzden Protestan misyonerlerinin yapmış olduğu bu çalışmaların en az Fransız ihtilalinin getirdiği milliyetçilik duygusu kadar yoğun olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

4. Balkan Ülkelerinde Protestan Misyonerliğine Dair Örnekler

Amerikan Board hakkındaki bu bilgilerden sonra yoğunlukta oldukları Balkan ülkeleri bazında Protestan misyonerlik faaliyetlerine değinmek konunun anlaşılabilirliğini arttıracaktır.

4.1. Bulgaristan'da Protestan Misyonerliği

Bulgaristan'daki Protestan misyonerlerinin faaliyetlerine baktığımızda ABCFM ile Methodistler'in birlikte çalıştığı ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Bu süreçte misyonerlerin gerek Bulgarlara yönelik gazete ve dergi neşriyatı çalışmalarına başlamaları gerekse Robert Kolej'e Bulgar öğrencilerin kabulü bu amaca hizmet etmek için atılan adımlardan sadece birkaçıdır.⁴² İncil'in

³⁶ Nazan Kahraman, "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası Malta (1822-1833)", *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi* 7/1(2020), 119.

³⁷ Elias Riggs, bilfiil 67 yıl misyonerlik yapmış, Yunanistan'da Atina ve Argos istasyonlarında görev alarak özellikle birden fazla dil bildiği için basım yayın faaliyetlerinin vazgeçilmezi olmuş olan Amerikan Board misyoneridir. Bkz. Mehmet Ali Doğan, *American Board Of Commissioners For Foreign Missions(ABCFM) And "Nominal Christians": Elias Riggs(1810-1901) And American Missionary Activities In The Ottoman Empire*(Utah: Utah University, Doktora Tezi, 2013), 67.

³⁸ Jonas King, Yunanistan'da okul açarak idarecilik yapan, aynı zamanda basım-yayın faaliyetlerinde görev alan, misyonerlik faaliyetlerini her fırsatta yürütmeye çalışan American Board misyoneridir. Yerel kıyafetlerle dolaştığı ve misyonerlik faaliyetleri için yetkililerden izin alarak Atina'daki hapisaneyi defalarca ziyaret ettiği bilinmektedir. Bkz. Mehmet Ali Doğan, "Jonas King: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Yunanistan'da Bir Amerikalı", *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, ed. Yeliz Okay (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014), 34.

³⁹ Digital Library for International Research(DLIR), "Map of American Board Mission in the Balkans, ca. 1914". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org>.

⁴⁰ Ümit Akca, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği", *Sosyoloji Konferansları* 53 (2016-1), 275.

⁴¹ Akca, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği", 292.

⁴² Gürsoy Şahin, "XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya'da ABD'nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 11/1(Şubat 2019), 327

tercümesi, basımı ve dağıtımı, yaygın okul eğitimi, dinsel eğitim, Hıristiyan halk arasında Protestanlık ve Evanjelizm propagandası, popüler eğitim, talimat, propaganda amaçlı gazete yayınlamak misyonerlerin yürüttüğü faaliyetlerdendir.⁴³ Eğitim faaliyetlerine Amerikan Board'un Filibe'de erkek çocuklar, Eskizağra'da da kız çocuklar için birer okul açmasını ve Amerikan Metodistlerin Sistov'daki misyoner okulu örnek verilebilir.⁴⁴

Bilhassa Sofya, Montana, Vidin, Vratsa, Küstendil gibi batı Bulgaristan'da yaşayan Romanlar üzerinde Protestan misyonerlerin faaliyetlerinin daha etkili olduğu söylenebilir. Genel itibariyle Smolyan, Devin, Kirkova gibi Pomak Müslüman bölgelerde de faaliyetler olsa da çok fazla etkili olmamaktadır.⁴⁵ Bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetlerinin neticesi olarak Bulgar milliyetçiliğine katkıları ve yapılan çalışmalar sonucunda Bulgaristan'da kendini Protestan mezhebinden olarak sayanların sayısındaki artış yadsınamayacak kadar çoktur.

4.2. Yunanistan'da Protestan Misyonerliği

Yunanistan'daki Protestan misyoner faaliyetleri ağırlıklı olarak bağımsız olduktan sonraki döneme denk gelmektedir. Özellikle Elias Riggs ve Jonas King gibi misyonerlerin faaliyetleri yoğunudur. Osmanlı topraklarında misyonerler İzmir ve Sakız'da yürüttükleri çalışmalarla Rumları faaliyet sahalarına dahil etmişlerdir.⁴⁶ Sadece Jonas King'in yaptığı çalışmalar bile devasa boyuttadır. King, 1836 yılında 4.687'si İncil olmak üzere toplam 48.000'i aşkın Yunanca okul kitabı ve dini kitapçık dağıtmıştır.⁴⁷

Yunanistan'da yapılan çalışmalar Bulgaristan'dakiler ile bütünlük arzeder. Çünkü özellikle bu iki ülkenin Protestanlaştırılması Balkanlar'daki diğer ülkeler için anahtar niteliğindedir. Dolayısıyla burada yapılan faaliyetleri Balkan coğrafyasını protestanlaştırmak için atılmış adımlar olarak telakki etmek yanlış olmaz. Bu amaçla Bulgaristan'da başlayan faaliyetlerle kapı aralanmış, Yunanistan'daki faaliyetler ile de Balkan coğrafyasının kapısı misyonerlik faaliyetlerine daha çok açılmıştır.

4.3. Arnavutluk'ta Protestan Misyonerliği

Arnavutluk, özellikle 1991'den sonra Batıya açılmasıyla birlikte misyonerlik faaliyetlerine hedef olmuştur. Misyonerlik faaliyetlerinde bulunanlar arasında Protestan misyonerler de mevcuttur.⁴⁸ Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın 2006'da yılında Arnavutluk'ta din özgürlüğü hakkında hazırladığı rapora göre, ülkede 3,6 milyon kişi, 245 kurum, grup, vakıf ve dinî örgüt bulunmaktadır. Tiran Adliyesi'ne kayıtlı bu 245 kurumdan 34'ü Müslümanların, 189'u Hıristiyanlarındır.⁴⁹ Bu sayılardan da anlaşılacağı üzere misyonerlik faaliyetleri oldukça yoğunudur.

⁴³ Akca, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği", 295.

⁴⁴ Mehmet Ali Doğan, "Misyonerlerin Osmanlı Bulgarları Hakkındaki Yazılarından Örnekler", *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, ed. Yeliz Okay (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 279,280.

⁴⁵ Ayhan Demir, "Balkanlar'da Misyonerlik Tehlikesi", *Batı Trakya* (Erişim 22 Aralık 2020)

⁴⁶ Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(2001), 185.

⁴⁷ Doğan, "Jonas King: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Yunanistan'da Bir Amerikalı", 38.

⁴⁸ Ilir Rruga, *Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in Tarihçesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 37.

⁴⁹ Demir, "Balkanlar'da Misyonerlik Tehlikesi", *Batı Trakya* (Erişim 22 Aralık 2020)

Misyonerlik faaliyetlerinin sadece dini boyutu olmadığı bir gerçektir. Buna örnek vermek açısından Arnavutluk'ta Protestan misyoneri olarak faaliyet göstermiş olan Edwin E. Jacques isimli misyonerin şu sözleri dikkat çekicidir: “*Londra Büyükelçiler Konferansı (1913) sonucundaki özgür Arnavutluk'un kurulmasından bu yana, liderleri ümitsizce bu bölünmüş milletin dini vicdanını söndürmeye çalışıyor. Onlara ‘Din ayırıştırır, vatanperverlik birleştirir’, ‘Biz artık Katolik, Ortodoks ve Müslüman değiliz’, ‘Hepimiz Arnavut’uz’, ‘Dinimiz Arnavutçuluktur’ denmiş. Buna dayanarak, devlet dini zayıflatmak için değersizleştirme politikasını benimsemiştir.*” Bu sözler milliyetçilik duyguları körüklenerek paramparça edilen Balkanlar'da misyonerlik faaliyetlerinin sadece dinî amaçlarla yapılmadığının kanıtı niteliğindedir.⁵⁰

4.4. Kuzey Makedonya'da Protestan Misyonerliği

Kuzey Makedonya çok kültürlü yapısıyla misyonerlerin ilgi odağı olmuş Balkan ülkelerinden birisidir. Bu çok çeşnili niteliği, misyonerler tarafından koz olarak kullanılmıştır. Bu ülkede de diğer Balkan ülkelerindeki faaliyetlere benzer nitelikte çalışmalar vardır. Örnek vermek gerekirse “Kuzey Makedonya'nın kalbi” olarak tanımlanan Manastır vilayetindeki faaliyetleri dikkat çekicidir.⁵¹

Kuzey Makedonya'da, 2-3 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya İç Devrim Örgütü tarafından Osmanlı yönetimine karşı başlatılan ve bölgenin en ciddi ayaklanması olarak bilinen İinden Ayaklanması'nda (Aya İlya Günü Yortusu Ayaklanması) misyonerlerin faaliyetlerini görmek mümkündür. Bu ayaklanmadan sonra 1905'te Selanik ve Manastır'ın nüfusu ciddi ölçüde azalmıştır. İinden Ayaklanması sürecinde kargaşa ortamı misyonerler nezdinde bulunmaz fırsat olarak değerlendirilmiş olacak ki ayaklanma sırasında Protestan misyonerler Filibe'de propaganda amacıyla bir bildiri yayınlarak Müslüman fanatiklerin yine binlerce Hıristiyan'ı katlettikleri, masum ve savunmasız Hıristiyanları köylerinden kovdukları, kiliselerini yıktıkları, sadece Manastır civarında bu şekilde boşaltılmış, yakılmış ve hala dumanları tüten yüzlerce Hıristiyan köyünün olduğunu iddia etmişlerdir.⁵²

Bu şekilde bölgedeki krizleri kendi amaçlarına hizmet eden bir fırsata çevirmek sadece bu örnekle sınırlı değildir. Çalışmalarına devam eden misyonerler, günümüzde dahi ufak iç meseleleri kendi çıkarlarına hizmet etmek için büyütüp dış mesele haline getirmeye çalışmaktadırlar.

4.5. Kosova'da Protestan Misyonerliği

Kosova diğer Balkan ülkeleri gibi misyonerlerin hedefi haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu İdaresi raporunda, Kosova'da misyoner kuruluşların yer aldığı ve bu kuruluşların genelinin Kuzey Amerika ve İngiltere kaynaklı Protestan gruplar olduğu belirtilmektedir.⁵³ Buna rağmen Kosova'da Protestan inancına sahip olanlar %1 den daha azdır. En yoğun yaşadıkları yer

⁵⁰ Mehdi Gurra, “Enverist Felaketin Ardından Arnavutluk”, *Açık Görüş* (23 Aralık 2020).

⁵¹Şahin, “XIX.Yüzyılın Sonları ve XX.Yüzyılın Başlarında Makedonya'da ABD'nin Bir Müdahale Aracı: Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler”, 323.

⁵² Gürsoy Şahin, “Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2019), 157-158.

⁵³ Demir, “Balkanlar'da Misyonerlik Tehlikesi”, (Erişim 23 Aralık 2020).

Prishtine'dir. Protestanların nüfusa oranla az olması misyonerlik faaliyetleri için alan teşkil etmesine sebep olmuş ve dini nitelikli kitap ve benzeri şeyleri dağıtmaları faaliyetleri arasındadır.⁵⁴

Kosova'da din değiştirme olaylarıyla ilgili yapılan bir çalışmada kişilerle röportaj yapılmış ve bir kişi şunları aktarmıştır: "Müslüman bir aileden geliyorum. Geleneksel din bilgisine sahiptim ama Allah'la aramda bir boşluk hissediyordum. Protestan inancında kendime daha ilgili olduğumu gördüm ve inanıyorum ki İsa Mesih beni diğer insanlardan daha başka yaptı."⁵⁵ Bu kişinin Müslüman bir aileden gelerek Protestan olmaya karar vermesi elbette ciddi bir misyonerlik faaliyetinin getirisiidir.

Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Kosova'daki misyonerlik faaliyetlerini her birinin farklı yönlerine değinerek diğer Balkan ülkelerindeki faaliyetler de az çok aynı özelliğe sahip olmakla birlikte hepsinin ayrıntılı işlenmesi konun hacmini büyüteceğinden bu ülkeler nezdindeki bilgilerle yetinilecektir. Görüldüğü üzere Protestan misyonerler genel itibariyle yürüttükleri faaliyetler ile hayatın her alanına vâkıf olmaya çalışmışlardır. Misyonlarını gerçekleştirmek için kurum ve kuruluşlar oluşturmuşlar, basım yayım faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Birkaçına örnek vermek yerinde olacaktır.

5. Balkanlar'da Protestan Misyonerlik Kuruluşları

Balkanlar'da misyonerlik faaliyetleri yürüten kurumlardan biri olan Adventist Kalkınma ve Yardım Kurumu, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan ve Karadağ'da Dünya Gıda Örgütü ile işbirliği halinde ailelere yiyecek, temizlik maddeleri yardımı yapmaktadır. Bir başka misyoner kuruluş olan Kilise Dünya Hizmeti (Church World Service) ise, Protestan, Anglikan, Ortodoks topluluk içeren, özellikle mültecilere uzun dönemli kalkınma yardımı yapan bir sivil toplum kuruluşudur. Kosova, Arnavutluk, Makedonya ve Bosna-Hersek'te mültecilere çadır, yatak-yorgan ve yiyecek yardımı yapmakta, tarım, sulama altyapıları için köylülere destek vermektedir.

Uluslararası Açlıkla Mücadele (Food For The Hungry International) teşkilatı da misyonerlik faaliyetlerini daha çok Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta yoğunlaştıran yiyecek, giyecek ve ilaç yardımı yapan bir kuruluştur. World Relief ise Amerikan Ulusal Evanjelistler Birliği'nin uluslararası yardım kolu olup faaliyetlerini yerel kiliselerle iş birliği yaparak mülteciler ve fakir halk üzerinde Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'da yürütmektedir. Parlayan Işık Rahipleri (Shining Light Ministries) olarak bilinen teşkilat ise Kuzey Amerika ve Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında köprü vazifesi görmek amacıyla kurulmuştur. Bosna-Hersek, Kosova ve Kuzey Makedonya merkezli çalışmalar da bulunan kuruluş yetim çocuklara yardım, dinî seminerler, çeşitli eğitim faaliyetleri, muhtaç insanlara yiyecek, giyecek ve malzeme yardımı yoluyla Hıristiyanlığı bu ülkelerde daha fazla yaymayı amaçlamaktadır.⁵⁶

Örnek olarak değindiğimiz kuruluşlar buz dağının görünen kısmını oluşturmaktadır. Görünmeyen kısımda daha nice misyonerlik faaliyetlerini yürüten kuruluş mevcuttur. Örnekler, misyonerlik faaliyetlerinin toplumların ihtiyaçları üzerinden yapıldığını ve aslında yardım kisvesi altında sürdürüldüğünü göstermektedir. Protestan misyonerler, yapmış oldukları faaliyetleri

⁵⁴ İtir Rahimi, "Kosova'da Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Etkenleri" (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 52.

⁵⁵ Rahimi, "Kosova'da Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Etkenleri", 131.

⁵⁶ Turan Can, "Balkanlar'da Misyonerlik Çalışması Yapan Sivil Toplum Kuruluşları ve Faaliyetleri", (23 Aralık 2020).

genelde ihtiyaç listesine göre belirleyerek aslında insanların zayıf oldukları zamandaki duygu değişiminden de yararlanarak bu zaaf noktasını kullanmaya çalışmışlardır.

Misyonerlik faaliyetleri ile alakalı üzerinde durmak istediğimiz bir başka konu ise son dönemlerde yapısal olarak değişimleridir. Bu değişimden kastımız, teknolojinin hayatımıza girmesiyle misyonerlik faaliyetlerinin sanal zemine kendilerini revize ettiği gerçeğidir. Bu yüzden ayrı bir başlık altında sanal dünyada Protestan misyonerliğini ele alacağız.

Teknolojinin gelişmesi ile bilgisayarlarımızın evlerimize, telefonlarımızın ceplerimize girmesiyle hayatımız köklü bir değişim geçirdi. Hâlâ da geçirmeye devam etmektedir. Bu değişimi fark eden ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan misyonerler de misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için kendilerini sanal dünyaya revize etmişlerdir.

Bu konu aslında Balkanlar'da Protestan misyonerliğini aşan ve ayrı çalışma gerektiren bir konudur. Ancak dikkat çektiğimiz husus şudur ki; ister Balkanlar'da ister dünyanın bir ucunda olsun, bir misyoner sanal dünyada misyonerlik faaliyetlerini yapabilmek için kişiye bir tık uzaktır. Klasik olarak kapı kapı gezip İncil, broşür dağıtan misyonerlerin yerini şaşalı ve dikkat çekici olarak hazırlanmış internet siteleri almıştır. Bunun yanında film, dizi, animasyon gibi vasıtalarla geleneksel medya ve sosyal medya yoluyla misyonerlik faaliyetlerini yürüttükleri de bilinmektedir.⁵⁷ Tabii ki bu klasik misyonerliğin bittiği anlamına gelmez ancak zamanın şartlarına göre misyonerlik faaliyetlerinin revize edildiğinin bir göstergesidir.

Bu bağlamda konumuz olan Protestan misyonerlerin propaganda amaçlı kullandığı sitelere örnek vermek yerinde olacaktır. www.kitabimukaddes.com , www.yyyayinlari.com , www.efeskilisesi.tripod.com, www.hristiyan.net gibi siteler misyonerlik faaliyetleri yapan sitelerden sadece birkaçıdır.⁵⁸ İnternette çeşitli dinlere mensupken bu siteler vasıtasıyla Protestan mezhebine mensup olmayı seçen kişilerin örnekleri mevcuttur.⁵⁹ Bu sitelerin sayısını çoğaltmak da mümkündür. Ancak verdiğimiz örneklerle yetinilecektir. Çünkü misyonerlik faaliyetlerinin sanal dünyaya revize edilmesi kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Özetlemek gerekirse zamanın şartlarını görüp zamana ayak uydurmaya çalışan misyonerlik faaliyetleri küreselleşen dünyada mekân tanımamaktadır. Bu yüzden "silahsız haçlı seferlerini" bir tık uzaktaki internet sitelerine taşımışlardır. Bunun bilincinde olup misyonerlik faaliyetlerini klasik düzlemde değerlendirmek yerine geniş bakış açısıyla okumak daha sağlıklı olacaktır. Bu bağlamda Balkanlar'daki Amerikan Board Protestan misyonerliğini de geniş açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç

⁵⁷ Halil İbrahim Şenavcu, "Filmlerde Kutsal Kitap: 'The Book of Eli' Örneği", *darulfünun ilahiyat* 31/1 (01 Haziran 2020), 99-118.

⁵⁸ Şerif Bayrak, *İnternet Siteleri ve Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 22,24,62,71.

⁵⁹ Bu noktadaki örneklere çeşitli sosyal medya araçlarından dahi ulaşılabilir. Örnek teşkil etmesi açısından Müslüman bir aileden gelen ancak geçirdiği sıkıntılar yüzünden dine olan inancını kaybeden ve internette arayış içine giren birinin misyonerlik faaliyetleri yapan bir site vasıtasıyla Protestan olmasını anlatan video YouTube'da mevcuttur. Bkz. Adana Kilisesi, "Nasıl Hristiyan Oldum? – Necmi", *YouTube* (3 Ocak 2019), 00:00:02- 00:05:28.

Hıristiyanlık, Katolik, Ortodoks, Protestan mezheplerini içinde barındıran bir dindir. Bu üç mezhep de doktrin olarak farklı olmalarına rağmen temellerinde bulunan inanç esaslarını tüm dünyaya yayabilmek, Hıristiyanlığı dünya dini haline getirebilmek için misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu mezheplerden biri olan Protestanlık, 16. yüzyılda Martin Luther öncülüğünde kurulmuş ve kendi oluşumunu tamamladıktan sonra misyonerlik faaliyetlerine başlamış olan bir mezheptir. Misyonlarından biri de Balkan coğrafyasına yöneliktir.

Balkanlar, çeşitli Protestan oluşumlarının içiçe çalıştığı 19. yüzyıldan sonra Protestan misyonerler nezdinde değer kazanan bir coğrafyadır. Bu ölçüde farklı örgütler faaliyet göstermiş olsalar da en dikkat çekici olan 1810 yılında Boston'da kurulmuş Amerikan Board teşkilatıdır. Bu Protestan misyoner örgütün Balkanlar'daki faaliyetleri dikkat çekicidir. Jonas King, Elias Riggs gibi misyonerleri vasıtasıyla Balkanlar'da "sözde Hıristiyan" olarak adlandırdıkları Protestan olmayan Hıristiyanlara yönelik çalışmaları ilginçtir. Bu bağlamda Balkan coğrafyasındaki çalışmalarını "Hıristiyanı Hıristiyanlaştırmaya çalışmak" tabiri ile ifade etmek yanlış olmaz.

Bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetlerini sadece dini temelli algılamak da dar bir bakış açısıyla konuya bakmak anlamına gelir. Öyle ki araştırmamızda misyonerlik faaliyetlerinin her alanı kuşatmaya yönelik çalışmalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kanaatin asıl sebebi özellikle Balkan coğrafyasında misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla gerçekleştirilen toplumsal ayrışmanın ve milli benlik algısının körükleniyor olduğu gerçeğidir.

Bununla birlikte günümüzde misyonerlik faaliyetleri kendilerini zamanın şartlarına göre revize etmişler ve bu amaçla "Silahsız Haçlı Seferlerini" internet ve sosyal medya ortamına taşımışlardır. Bu mesele Balkanlar coğrafyasında Protestan misyonerliğini aşmakla birlikte ister Balkanlar'da olsun ister dünyanın herhangi bir yerinde olsun misyonerlik faaliyetlerinin bir tık uzaklıkta olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda Balkanlar'da faaliyet gösteren Protestan misyonerliğini de değişen şartlara göre değerlendirmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

A. Ansiklopedi Maddesi

A. 1. Yerli Ansiklopedi

Aslan, Adnan. "Luther,Martin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Tdvia)*. 27/237-239. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Demirci, Kürşat. "Giriş" ("Hıristiyanlık" Md. İçinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Tdvia)*. 17/328-372. İstanbul: Tdv Yayınları, 1998.

Karpat, Kemal H.. "Balkanlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Tdvia)*.5/ 25-32. İstanbul: Tdv Yayınları,1992.

Waardenburg, Jacques. "Protestanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Tdvia)*. 34/351-354. İstanbul:Tdv Yayınları, 2007.

Waardenburg, Jacques. "Reform". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*. 34/530-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

A. 2. Yabancı Ansiklopedi

Chadwick, W. Owen. "Protestantism", *Encyclopedia Britannica*. Erişim 14 Aralık 2020. <https://www.britannica.com/topic/Protestantism>

B. Kitap**B. 1. Çok Yazarlı Kitap**

Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 6. Baskı, 2015.

B. 2. Editörlü Kitap Bölümü

Bıyık, Mustafa. "Presbiteryenler ve Metodistler". *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ed.Şinasi Gündüz. 182-193. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 2016.

Doğan, Mehmet Ali. "Jonas King: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Yunanistan'da Bir Amerikalı". *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*. Ed. Yeliz Okay. 29-42. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.

Doğan, Mehmet Ali. "Misyonerlerin Osmanlı Bulgarları Hakkındaki Yazılarından Örnekler". *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*. Ed. Yeliz Okay. 279-287. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

Gündüz, Şinasi. "Hıristiyanlık". *Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 115-168. İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 3. Baskı, Eylül 2020.

C. Kitab-ı Mukaddes

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). Kore: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, Haziran 2016.

D. Makale

Acun, Fatma. "Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları".*Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11/22(Güz 2015), 417-442.

Akca, Ümit. "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej Ve Bulgar Milli Devleti Örneği". *Sosyoloji Konferansları* 53(2016-1), 275-301.
<https://doi.org/10.18368/Iu/Sk.42467>

Akseki, Ahmet Hamdi. "Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile Musahabe". Çev. Fuat Aydın. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(2003), 71-84.

Alan, Gülbadi. "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(2001), 183-208.

Can, Turan. "Balkanlar'da Misyonerlik Çalışması Yapan Sivil Toplum Kuruluşları ve Faaliyetleri". Erişim 23 Aralık 2020. <https://www.altayli.net/balkanlarda-misyonerlik.html>

Demir, Ayhan. "Balkanlar'da Misyonerlik Tehlikesi". *Batı Trakya*. Erişim 22 Aralık 2020. <https://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi.html>

Demir, Ayhan. "Balkanlar'da Misyonerlik Tehlikesi". *Batı Trakya*. Erişim 23 Aralık 2020. <https://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi.html>

Fendoğlu, Tahsin. " Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri Ve Osmanlı Devleti", *Türkler* XIV (2002), 189-196.

Gurra, Mehdi. "Enverist Felaketin Ardından Arnavutluk". *Açık Görüş*. Erişim 23 Aralık 2020. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/enverist-felaketin-ardindan-arnavutluk-haber-1592523/>

- Kahraman, Nazan. "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası Malta (1822-1833)". *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi* 7/1(2020), 96-136. <https://doi.org/10.24955/ilef.736317>
- Kocabaşoğlu, Uygur. "Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis". *Kebikeç Dergisi* 36(2013), 83-104.
- Özeçoğlu, Halil. "20. Yüzyılı Karşılarken Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okulların Denetimi Sorunu Ve Protestan Okulları Örneği". *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 23 (2020), 1-29. <http://dx.doi.org/10.29228/Diyalektolog.42766>
- Şahin, Gürsoy. "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler Ve Faaliyetleri(1873-1913). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2019), 141-186. <https://doi.org/10.30903/Balkan.584110>
- Şahin, Gürsoy. "XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya'da Abd'nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 11/1(Şubat 2019), 319-345. <https://doi.org/10.9737/Hist.2019.719>
- Yücel, İdris. "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 7/14 (Güz 2011), 65-86.

E. Sempozyum Bildirisi

- Malkoç, Numan. "İstanbul'daki Protestan Kiliseleri ve Faaliyetleri". *Dinler Tarihi Araştırmaları – İki 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu*. 487-509. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.
- Turan, Süleyman. "Türkiye'de Misyonerlik Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu*. 575-627. Ankara:Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları,2009.
- Turan, Ömer. "Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Protestan Misyonerlik Kuruluşları Ve Arşivleri". *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu*. Ed. Nuran Koltuk. 207-222. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Turan, Ömer. "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*. IX/1547-1564. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.

F. Yüksek Lisans Tezi

- Bayrak, Şerif. *İnternet Siteleri ve Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0050575.pdf>
- Erdem, Hüseyin. "Hıristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Görüşleri". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Rahimi, İtir. "Kosova'da Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Etkenleri". Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Rruqa, İtir. *Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in Tarihçesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Yücel, İdris. *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

G. Doktora Tezi

Doğan, Mehmet Ali. *American Board Of Commissioners For Foreign Missions(ABCFM) And "Nominal Christians": Elias Riggs(1810-1901) And American Missionary Activities In The Ottoman Empire*. Utah: Utah University, Doktora Tezi, 2013. https://collections.lib.utah.edu/dl_files/a8/55/a855f80ac8e42ee4f095d93e528de8b4b021d0d9.pdf

H. İnternet Web Sayfası

Rumelisiad, Rumelili Yönetici Sanayici ve İş Adamları Derneği. "Balkan Ülkeleri ve Rumeli". Erişim 14 Aralık 2020. http://rumelisiad.org.tr/UserFiles/File/balkan_ulkeleri.pdf

Dlir, Digital Library for International Research, "Map of American Board Mission in the Balkans, ca. 1914". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org/images/stories/dlir/arit/map2.jpg>

Dlir, Digital Library for International Research, "American Board Personnel Card and Photo Collection-Jonas King". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/13177>.

Dlir, Digital Library for International Research, "American Board Personnel Card and Photo Collection- Elias Riggs". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17409>

Dlir, Digital Library for International Research, "American Board Personnel Card and Photo Collection- Elias Riggs". Erişim 25 Aralık 2020. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17409>

Muséeprotestant. "Ulrich Zwingli". Erişim 14 Aralık 2020. <https://www.museeprotestant.org/en/notice/ulrich-zwingli-1484-1531/>

Salt Araştırma. "American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM)". Erişim 21 Aralık 2020. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1>

Sde, Stratejik Düşünce Enstitüsü, "Balkanların Geleceği İçin Strateji Çalıştayı". Erişim 14 Aralık 2020. <https://www.sde.org.tr/Content/Upload/Dosya/1-%20SDE%20Calismasi-Balkanlar.pdf>

I. Video Kaydı

Adana Kilisesi. "Nasıl Hristiyan Oldum? – Necmi". *YouTube*. Yayın Tarihi 3 Ocak 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=Kj8zOgOyq44>

Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV) TV. "Osmanlı'da Misyonerlik Faaliyetleri [1. Oturum] | Mehmet Ali Doğan". *YouTube*. Yayın Tarihi 20 Kasım 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=xTR3xmQPUJY&t=19s>

Bilim ve Sanat Vakfı(BİSAV) TV. "Osmanlı'da Misyonerlik Faaliyetleri [2. Oturum] | Mehmet Ali Doğan". *YouTube*. Yayın Tarihi 27 Kasım 2020. https://www.youtube.com/watch?v=BFSr5R-2_7w&t=394s

Diyanet TV. "Tarihin Satır Arası - 9.Bölüm | Misyonerlik". *YouTube*. Yayın Tarihi 17 Nisan 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=U3QKCNaIs-8&t=1145s>